

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

І. В. ЗАЙЧЕНКО

ПЕДАГОГІКА

Підручник

Видання 3-тє, перероблене та доповнене

Видавництво Ліра-К
Київ 2016

УДК 371 (07)
ББК Ч 489
3 17

Рецензенти:

*М. Б. Євтух – д-р пед. наук, професор, академік НАПН України,
Н. М. Дем'яненко – д-р пед. наук, професор,
Р. В. Сопівник – д-р пед. наук, професор.*

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів ВНЗ
лист № 1/11-18500 від 21.12.2015 р.*

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національного університету біоресурсів і природокористування України
30 жовтня 2015 року, протокол № 4*

Зайченко І.В.

З 17 Педагогіка: підручник / І. В. Зайченко. – 3-тє видання, перероблене та доповнене – К.: Видавництво Ліра-К, 2016. – 608 с.

ISBN 978-617-7320-21-9

Підручника відповідає Державному стандарту вищої освіти для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів і спрямований на забезпечення теоретичних основ і практичної підготовки майбутніх педагогів до науково обґрунтованого й творчого здійснення педагогічного процесу в навчальних закладах різного рівня акредитації.

Для студентів ВНЗ. Книга буде корисною докторантам, аспірантам у галузі загальної педагогіки та історії педагогіки, вчителям, всім, хто цікавиться проблемами освіти, школи й педагогіки.

УДК 371 (07)
ББК Ч 489

ISBN 978-617-7320-21-9

© Зайченко І.В., 2016
© “Видавництво Ліра-К”, 2016

ПЕРЕДМОВА

Одним із важливих завдань сучасної вищої освіти в Україні є забезпечення високої якості загальної і вищої освіти. Так, у Законі України “Про вищу освіту” (01.07.2014) серед основних завдань, що висуваються нині перед вищими навчальними закладами відзначені: “проведення на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями; формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень суспільства; поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян” та інші.

Перед педагогічною наукою постало невідкладне завдання розробки нової філософії і змісту освіти, нових теоретико-методологічних засад і наукових розробок, які б забезпечували докорінне оновлення всієї освітньої справи, виведення освіти в Україні на рівень світових стандартів зі збереженням величезного й неоціненного педагогічного досвіду минулого.

Проблема удосконалення змісту освіти, у тому числі й педагогічної, – є перманентною й залишається ніколи до кінця нерозв’язаною, а тому вона є й завжди буде актуальною. На всіх етапах розвитку суспільства зміст освіти зазнавав якісних змін під впливом різних чинників: соціально-економічних відносин, рівня розвитку виробництва, науки, техніки і культури, розвитку освіти та педагогічної теорії, мети і завдань виховання, які ставить суспільство перед загальноосвітньою і вищою школою.

Зміст освіти – це науково-обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і кваліфікаційних рівнів. Він визначається освітньо-професійною програмою та структурно-логічною схемою підготовки спеціалістів, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого навчального закладу і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах, а також при проведенні навчальних занять та інших видів навчальної діяльності.

Мета даного підручника є надання допомоги студентам педагогічних спеціальностей і викладачам вищих педагогічних навчальних закладів у вивченні теоретичних основ і практичної підготовки майбутніх педагогів до науково обґрунтованого й творчого здійснення педагогічного процесу в навчальних закладах різного рівня акредитації.

Цей підручник став результатом багаторічного досвіду викладання курсів педагогічних дисциплін на фізико-математичному факультеті Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка та Національного університету біоресурсів і природокористування України і, зокрема, курсу педагогіки.

В матеріалах підручника ми намагалися в критичному осмисленні, врахувати і творчо використати найновіші теоретичні і практичні здобутки в галузі педагогіки як в нашій країні, так і за рубежом.

Починаючи з 2000 року, матеріали підручника широко апробовані у вищих навчальних закладах України, оскільки вони були видані двома виданнями (2003 і 2008 рр.). Крім того, текст навчального посібника “Педагогіка” розміщений в мережі Інтернет і, отже, доступний широкому загалові читачів.

Стрімкий розвиток освітньої справи у світі й Україні, перехід на результативно-модульно-компетентісний підхід побудови змісту освіти, розвиток нових форм, методів і засобів навчання й виховання, становлення нових типів навчально-виховних закладів, визначення нових методологічних основ і удосконалення законодавчо-правової бази національної освіти в Україні обумовили істотну переробку окремих тем підручника, вилучення деяких із них, написанню нових.

Підручник містить 32 теми. У порівнянні з попередніми випусками різною мірою доповнені, уточнені, виправлені і розкриті одні з них і написані чотири нові.

До кожної теми розроблені запитання й завдання для самоконтролю й самостійної роботи студентів, до більшості з тем подано додатковий список літератури. В кінці підручника дається загальний список основної й допоміжної літератури, а також глосарій.

Автор висловлює щиру подяку рецензентам – **Миколі Борисовичу Євтуху** – академіку АПН України, доктору педагогічних наук, професорові, **Наталії Миколаївні Дем’яненко** – доктору педагогічних наук, професору, **Руслану Васильовичу Сопівнику**, доктору педагогічних наук, професору, які уважно прочитали рукопис і зробили цінні зауваження, врахування яких сприяло удосконаленню підручника.

Автор

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ	5
Тема 1. Педагогіка як наука і навчальний предмет, її зв'язок з іншими науками	6
1.1. Педагогіка – наука про виховання людини і мистецтво виховання людини.....	6
1.2. Об'єкт, предмет, функції і завдання педагогіки	11
1.3. Основні категорії педагогіки	13
1.4. Система педагогічних наук.....	17
1.5. Зв'язок педагогічної науки з іншими науками	19
Тема 2 .Методологія і методи педагогічних досліджень	22
2.1. Поняття про методологію педагогіки та її рівні	22
2.2. Філософські основи педагогіки	26
2.3. Організація педагогічного дослідження	29
2.4. Система методів і методика педагогічного дослідження	31
2.4.1. Поняття про метод і методику педагогічного дослідження	31
2.4.2. Теоретичні методи дослідження	32
2.4.3. Педагогічне спостереження.....	33
2.4.4. Педагогічний експеримент	34
2.4.5. Соціологічні методи дослідження	37
2.4.6. Тестування	40
2.4.7. Методи вивчення продуктів діяльності.....	42
2.4.8. Статистичні методи у педагогічних дослідженнях	44
Тема 3. Загальні закономірності розвитку особистості	49
3.1. Процес розвитку особистості	49
3.2. Спадковість і розвиток	51
3.3. Вплив середовища на розвиток особистості	53
3.4. Розвиток, виховання і формування особистості.....	57
3.5. Діяльність як фактор розвитку. Діагностика розвитку	59
Тема 4. Вікові та індивідуальні особливості розвитку	62
4.1. Вікова періодизація	62
4.2. Особливості виховання учнів різних вікових груп	66
4.3. Врахування індивідуальних особливостей.....	71
Тема 5. Педагогічний процес	73
5.1. Поняття педагогічного процесу	73
5.2. Структура і основні компоненти педагогічного процесу	73

5.3. Закономірності педагогічного процесу	78
5.4. Принципи педагогічного процесу	79
5.5. Етапи педагогічного процесу	86
Тема 6. “Учителем школа стоїть” (І.Я.Франко)	88
6.1. Виникнення й розвиток педагогічної професії	88
6.2. Сутність і специфіка педагогічної діяльності	90
6.3. Гуманістична природа й творчий характер праці педагога	92
6.4. Соціальна місія педагога	93
6.5. Зміст і характер діяльності учителя загальноосвітнього навчального закладу	94
6.6. Завдання і функції педагогічного працівника загальноосвітнього навчального закладу	95
6.7. Найважливіші види діяльності учителя загальноосвітнього навчального закладу	97
6.8. Модель якостей сучасного учителя загальноосвітнього навчального закладу	101
Розділ II. ДИДАКТИКА	116
Тема 7. Дидактика як теорія навчання і освіти	117
7.1. Загальне поняття про дидактику. Об’єкт, предмет, завдання і функції дидактики	117
7.2. Основні дидактичні концепції	121
7.3. Методика навчання як наука і навчальний предмет	124
7.4. Поняття методики професійного навчання	126
7.5. Становлення сучасної дидактичної системи	127
Тема 8. Процес навчання як цілісна система	129
8.1. Поняття процесу навчання, його структура	129
8.2. Функції процесу навчання	131
8.3. Структура діяльності учителя в навчальному процесі	133
8.4. Психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання	135
8.5. Діяльність учителя і учня в різних видах навчання	139
Тема 9. Закони, закономірності і принципи навчання	143
9.1. Закони і закономірності навчання	143
9.2. Принципи навчання як дидактична категорії	145
9.3. Характеристика принципів навчання	147
Тема 10. Зміст загальної освіти	160
10.1. Поняття і сутність змісту освіти	160
10.2. Вітчизняні й зарубіжні теорії змісту освіти	163
10.3. Джерела і фактори формування змісту шкільної освіти	174
10.4. Принципи, що слугують основою побудови змісту загальної освіти	175
10.5. Стандарт освіти в Україні	177
10.6. Базовий навчальний план середньої загальноосвітньої школи	180

10.7. Типовий навчальний план, навчальна програма, підручники і навчальні посібники	184
10.8. Стратегія розвитку варіативної освіти в Україні.....	186
Тема 11. Загальні методи навчання	189
11.1. Поняття про методи навчання	189
11.2. Класифікація методів навчання.....	190
11.3. Методи організації й здійснення навчально-пізнавальної діяльності	196
11.4. Методи мотивації й стимулювання навчально-пізнавальної діяльності	202
11.5. Методи контролю й самоконтролю в навчанні	204
11.6. Кейс-метод у навчанні.....	207
Тема 12. Засоби навчання	210
12.1. Поняття засобів навчання та їх класифікація	210
12.2. Матеріальні засоби навчання.....	211
12.3. Ідеальні засоби навчання	215
12.4. Комп'ютер у навчанні	217
12.5. Проблема оптимального вибору методів і засобів навчання	218
Тема 13. Форми організації навчального процесу в ЗНЗ.....	220
13.1. Поняття про форми організації навчального процесу в ЗНЗ.....	220
13.2. Функції форм навчання	223
13.3. Форми організації навчання та їх розвиток у дидактиці	224
Тема 14. Урок – основна форма організації навчання в сучасній школі.....	231
14.1. Урок як цілісна система	231
14.2. Типологія і структура уроку	233
14.3. Підготовка учителя до уроку.....	237
14.4. Організація навчальної діяльності учнів на уроці.....	245
14.5. Мотивація навчання	249
14.6. Аналіз і самооцінка уроку.....	252
Тема 15. Самостійна робота учнів	255
15.1. Поняття самостійної роботи і самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів.....	255
15.2. Види та структура самостійної роботи учнів	256
15.3. Система вправ та завдань.....	259
15.4. Самостійна робота з книгою.....	261
15.5. Організація лабораторних та практичних занять	263
15.6. Контроль за самостійною роботою учнів.....	266
Тема 16. Дидактичні основи діагностики навчання	268
16.1. Діагностика, контроль та оцінювання результатів навчання	268
16.2. Принципи, функції й види педагогічного контролю.....	269
16.3. Методи і форми контролю	270
16.4. Система тестів для оцінювання результатів навчання.....	272
16.5. Оцінювання результатів навчання у загальноосвітньому навчальному закладі	273

Тема 17. Педагогічні технології	282
17.1. Поняття педагогічної технології	282
17.2. Структура і основні характеристики педагогічної технології.....	286
17.3. Класифікація педагогічних технологій	290
17.4. Взаємозв'язок технологій з іншими педагогічними категоріями	295
17.5. Приклади основних технологій навчання	298
17.6. Технології вільного виховання.....	302
17.6.1. Вальдорфська педагогіка (Р.Штейнер)	303
17.6.2. Технологія вільної праці (С.Френе).....	305
17.6.3. Педагогіка свободи Л.М.Толстого.....	307
17.6.4. Технологія національного виховання С.Ф.Русової.....	308
Розділ III. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ	313
Тема 18. Проблема мети і завдань виховання	314
18.1. Проблема мети виховання	314
18.2. Мета виховання в сучасній школі	316
18.3. Завдання виховання.....	319
18.3.1. Розумове виховання	319
18.3.2. Моральне виховання	330
18.3.3. Естетичне виховання.....	334
18.3.4. Фізичне виховання	339
18.3.5. Трудове виховання і політехнічна освіта.....	341
18.3.6. Правове виховання учнів.....	346
18.3.7. Екологічне виховання	346
18.3.8. Економічне виховання	347
Тема 19. Загальні закономірності і принципи виховання	349
19.1. Характеристика закономірностей і умов виховання.....	349
19.2. Суспільна спрямованість виховання	351
19.3. Зв'язок виховання з життям, працею.....	353
19.4. Опора на позитивне у дитини.....	355
19.5. Гуманізація виховання	356
19.6. Індивідуальний підхід	357
19.7. Єдність виховних впливів.....	359
Тема 20 Загальні методи і засоби виховання	361
20.1. Поняття про сутність методів, прийомів і засобів виховання. Умови, що визначають вибір методів виховання.....	361
20.2. Класифікація методів виховання	362
20.3. Методи формування свідомості особистості, або методи переконань.....	364
20.4. Методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки	371
20.5. Методи стимулювання.....	374
20.6. Система засобів виховання.....	376
20.7. Засоби всебічного розвитку особистості.....	378

20.8. Взаємозв'язок методів і засобів виховання.....	380
Тема 21. Форми організації виховного процесу	383
21.1. Загальна характеристика форм виховання та їх класифікація	383
21.2. Основні дії педагога при організації виховного процесу	386
21.3. Вибір форм виховання	389
Тема 22. Учнівський колектив і його роль у формуванні особистості	391
22.1. Поняття колективу і його види.....	391
22.2. Дитячий виховний колектив, його основні аспекти.....	392
22.3. Структура виховного колективу в школі	395
22.4. Найважливіші педагогічні функції, стадії і перспективи розвитку виховного учнівського колективу	396
22.5. Методичні основи виховання учнівського колективу	399
22.6. Самодіяльні групи і “неформальні” об'єднання.....	401
Тема 23. Основи сімейного виховання	406
23.1. Вплив атмосфери сімейного життя на процес і результат виховання особистості	406
23.2. Характеристика сімейної політики і демографії в Україні.....	408
23.3. Тенденції сучасного сімейного виховання.....	410
23.4. Сімейне виховання і сімейне право	412
Тема 24. Взаємозв'язок школи, сім'ї та громадськості у справі виховання	415
24.1. Види, форми і методи роботи вчителя, класного керівника з батьками учнів.....	415
24.2. Педагогічний всеобуч батьків, шляхи підвищення його ефективності.....	417
24.3. Залучення громадськості до виховання дітей	419
24.4. Виховний вплив релігії і церкви у справі формування підростаючого покоління.....	420
Тема 25. Основи національного виховання	422
25.1. Сутність і особливості національного виховання	422
25.2. Принципи національного і патріотичного виховання.....	425
25.3. Національне виховання як фактор цілісного формування особистості. Основні напрями національного виховання	427
25.4. Система безперервного національного виховання	430
25.5. Основні шляхи реалізації національного виховання.....	434
Тема 26. Класний керівник. Його роль, місце і значення у формуванні особистості	437
26.1. Історія виникнення посади класного керівника.....	437
26.2. Завдання і функції класного керівника.....	440
26.3. Напрями і форми роботи класного керівника	443
26.4. Виховна робота з педагогічно занедбаними та хворими дітьми	446
26.5. Планування роботи класного керівника.....	450

Розділ IV. ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ	456
Тема 27. Основні засади організації роботи загальноосвітнього навчального закладу	457
27.1. Поняття загальноосвітнього навчального закладу	457
27.2. Поняття наукового керівництва ЗНЗ. Фази управління.....	460
27.3. Основні принципи наукового керівництва загальноосвітнім навчальним закладом	463
27.4. Посадові сертифікати адміністративно-управлінського персоналу	467
27.4.1. Посадовий сертифікат директора ЗНЗ.....	467
27.4.2. Посадовий сертифікат заступника директора з навчальної роботи..	472
27.4.3. Посадовий сертифікат організатора позакласної і позашкільної виховної роботи	474
27.4.4. Посадові сертифікати педагогічного і навчально-допоміжного персоналу	476
27.5. Структура керівництва в загальноосвітньому навчальному закладі	478
Тема 28. Планування роботи загальноосвітнього навчального закладу педагогічна рада ЗНЗ	482
28.1. Поняття планування роботи ЗНЗ	482
28.2. Річний план роботи загальноосвітнього навчального закладу.....	483
28.3. Тижневий план роботи директора ЗНЗ.....	487
28.4. Розклад уроків.....	494
28.5. Зміст та методика роботи педагогічної ради	495
Тема 29. Керівництво позакласною роботою в загальноосвітньому навчальному закладі	500
29.1. Вимоги до позакласної роботи і її організаційні форми.....	500
29.2. Зміст виховної роботи в позаурочний час.....	501
29.3. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді та умови її реалізації	504
Тема 30. Підвищення фахової і методичної кваліфікації вчителів	512
30.1. Підвищення кваліфікації педагога	512
30.2. Поняття методичної роботи у загальноосвітньому навчальному закладі...513	513
30.3. Науково-методична робота.....	514
30.4. Колективні форми методичної роботи	516
30.5. Індивідуальна науково-методична діяльність педагога.....	530
30.6. Вивчення, узагальнення і розповсюдження передового педагогічного досвіду	534
30.7. Методичний кабінет	537
30.8. Інформаційні технології в освіті	539
Тема 31. Атестація педагогічних кадрів	542
31.1. Про оцінку роботи вчителя.....	542
31.2. Атестація педагогічних кадрів	544
Тема 32. Особливості організації та проведення інспектування	549

32.1. Поняття інспектування загальноосвітнього закладу	549
32.2. Порядок державного інспектування навчальних закладів. Постанова Кабінету Міністрів України № 353 від 3 травня 2012 року.....	550
32.3. Принципи управління загальноосвітніми навчальними закладами.....	553
32.4. Структура шкільної інспекції	554
32.5. Зміст роботи шкільної інспекції.....	555
32.6. Особливості організації та проведення інспектування.....	555
ЛІТЕРАТУРА	559
ГЛОСАРІЙ	578
ЗМІСТ	601

Навчальне видання

Іван Васильович Зайченко

ПЕДАГОГІКА

Підручник

Видання 3-тє, перероблене та доповнене

Керівник видавничого проекту *Зарицький В. І.*
Комп'ютерна верстка та дизайн *Базильчук О. П.*
Дизайн *Супрун А.*

Підписано до друку 14 .01.2016. Формат 70×100 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів – 49,04. Обл.-вид. аркушів – 46,06.
Тираж 500

«Видавництво Ліра-К»
Свідоцтво № 3981, серія ДК.
03067, м. Київ, вул. Прилужна 14, оф. 42
тел./факс (044) 247-93-37; 450-91-96
Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net